

ARH A-15180

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
31824

Äratrükk koguteosest
„Raamatu osa Eesti arengus“.

~~33163~~

ARHIIVKOGU

Muinsusromantika osast Eesti arengus.

A. Annist.

1.

Kui mingil rahval millegi eest on eriti põhjust olla tänulik kirjale ja raamatule, siis küll oma ajaloo ja oma ajaloolise teadvuse eest.

Kultuuri levitada saab veel võrdlemisi suurel määral ka suusõnaliselt, kultuuri säilitada, ta ajalugu mäletada mitmete põlvvede jooksul jaksab täpsamalt aga ainult püsivam aine kui üha muutuv elav inimaju. Rahvail, kel (või kellest) pole kirjandust, pole ka ajalugu.

Kirjamärgi abil kasvab kivvi, pärgamendile, paberile inimese ürgtung: olla surematu. Kirja abil on tahtnud oma ruttu-haihtuvast suurusest, võimust ja vaimust säilitada midagi nii kuningad kui preestrid, nii seaduseandjad kui luuletajad — maiseltki igaveseks eluks, „Aere perennius“.

Ja teiselt poolt: iga poeg, iga rahvas on tahtnud omada selliseid „igavesi“ isi. Pärvusseadused on bioloogilisel alal ühed varasemaid, millest inimene on saanud teadlikuks: suurel isal peaks olema ka suur poeg, vähemalt dispositsionaalselt. Iga õige kuningas on tahtnud põlvneda kui mitte jumalaist, siis vähemalt heeroesest, saja- või tuhandeaastasest sangarite, üliinimeste soost. Ja veresuguluse, massilise sissetunde, kollektiivse ühistunde kaudu on tema suure mineviku ümber liibunud ka ta sõjasalga, killa, ta rahva ajalooline endamälestus ja suurustunne: tema isad on ka meie isad, tema suurus meie suurus. Või ka otsekoheselt: meie kõigi esiisa või isad on olnud suured, jumalad või jumala poolt väljavalitud, ergo: oleme seda ka meie — „jumala rahvas“. Meis (või hiljemini: meiski) on jumal, midagi, mida teistes pole, midagi, mis õigustab meie olemasolu, pühitseb ja kohustab meie eneseteostust, annab meile elumõtte ja sihi. Selle tunnetus ja meelestus on, mis

annab rahvusele ühtlust ja jõudu, eriti raskeil kriisi- ja võitlus-
aegadel.

See võiks öelda muinsusromantiline messianistlik mõttekäik pole mitte ainult tavaline, vaid ka loogiline, ükskõik kas siis tarvitame mütoloogilist või bioloogilist terminoloogiat. Rahvas, kes mitte ei pea end jumalalasteks, kes ei tunne endas jumalat („tõugeeniust“), ei vääri üldse oma olemasolu.

Hetkelise ühishuviga tunneb end seotuks ka ükskõik milline mass, ainult teadvus aastasadade jooksul ühiselt läbi elatud püüdlustest ja vaevadest (koos keele ja veresuguluse teadvusega) loob selle saatuseühisuse tunde, selle paratamatuja kohustusliku ühtekuuluvuse veendumuse, mida kokku nimetame teadlikuks rahvustundeks. Nagu mälu loob indiviidi, nii alles ajalooline mälu — rahvusindiviidi. Ühe rahvuse „ärkamine“, ta teadlik sünd langeb seepärast ühte ta ajaloolise teadvuse sünniga.

Suusõnalise ajaloolise ühismälestusega, ajaloolise saagaga, müüdiga algab ajalugu, ja fantaasia abil ilustatud, romantilise müüdi poole tendeerib ta esialgu ka kirjutatud kujul, eriti siis kui selle müüdi sünd ühtib kirjutajate rahvusteadvuse üldise ärkamisega. Ja et lähem minevik seda suurendust enamasti küllalt ei võimalda, saab silmapaistval kombel kõigi rahvusajalugude sünni puhul kaugel, ebamääraste faktiliste andmetega muinsus, eelaeg, eelminevik suurema tähtsuse kui n. ö. lihtminevik. Alles selles kauges tõelises „jumalate hämaruses“ on kujutletav soovitud sugulusside heeros-isade ja jumalate vahel, antakse Abrahami- ja Jakobitöötus, võitlevad koos jumalatega Trooja vallutajad ja teised pooljumalikud isad, kelledest maksab imetluseks ja eeskujuks jutustada „rahva“ kangelas-
eepostes. Sealt kaugest muinsusest on valinud oma tegelased „kunstsangar-eepostegi“ loojad, alates Vergiliusega. Ja see muinsusromantiline erihuvi iseloomustab pea kõiki elava rahvusliku tendentsiga ajaloolasi ja ajalooluuletajaid ka uuemal ajal, kas vaatleme siis XVII ja XVIII sajandi Skandinaavia autoreid à la Rydbeckius, XVIII ja XIX sajandi Saksa Arminius-kultust või moodsa Hitleri-rahvustunde huvi igasugu „Ur-Linda kroonika“ taoliste pärimuste vastu. Mida viletsam olevik, sageli seda enam otsitakse endale julgustavat suurust hämarast minevikust.

Siingi on siis tegemist üleaege, ikka jälle korduva nähtusega. Seda ei saa seletada ainult üksikisikute tujudega, ka mitte eri ajajärgude romantilise ilutsemissooviga üksi. „Romantiline“

ajalookäsitlus on „moes“ sagedasti küll just suurte reaktsioonide ajal, kus oleviku sumbunusele ja viletsusele otsitakse vastu-kaaluks kirevat elamusrikkust kauges muinsuses (nii osalt Püha Liiga aegses muinsusromantikas). Kuid samuti esineb teda ka just suurtel rahvuslikel tõusuaegadel, kus oleviku saavutustega äratatud rahvuslik suurustunne otsib endale kajastust ka minevikus (näit. Rootsi suurusajal, ka Saksas XVIII sajandil pärast Friedrich Suure sõdasid jne.). Eriti produktiivne on ta aga raskeil rahvuslikel ärkamis- ja katsumisaegadel, kus ta soovprojitseeritud mineviku suured isad tõepoolest otsekui vaimude sõjaväe hulk julgustavalt ja ühendavalt kaasa aitab oleviku võitluspingutustele. Viimast laadi rahvusbioloogilise funktsiooniga on peamiselt olnud XIX saj. „ärkavate“ väikerahvuste — ja ka meie muinsusromantika.

2.

Vähe on rahvaid, kellel oleks olnud ajalooliselt suuremaid vajadusi ja ka eeldusi romantiliseks muinsusekasutuseks kui Läänemere-äärseil väikerahvail. Sajand sajandi järele halli „lihtminevikku“ — ei midagi silmapaistvat, ei midagi nii kõigile arusaadavalt rahva algupärasest jõust ja loomisvõimest kõnelevat nagu näit. oma riik, aadel, haritlastik, silmapaistvad vägi-teod, majanduslik-tehniline ja vaimukultuuriline kõrgemus teistest kultuurrahvaist — ei midagi. Ainult üks hall „mittesakste“ mass, ükskõik kas omavahel kõnelev soome või eesti, läti või leedu keelt. Kui kellelgi oli põhjust rahvuslikuks alaväärsustundeks, siis siin, kui kuski asja oma soo tõupäraseski kultuurikõlvulisuses kahtlemiseks, siis siin. Ülakihi sajandite pikkune sugestioon otsekui raudne taevast madalal üle maa: oled loodud orjama.

Ja ometi, tegelikult: vähemalt kuski „enneminevikus“ poliitiline iseseisvus, oma sõjakäigud ja lahingud, tuntud väejuhid või isegi kuningad, naabritega samatasemeline kultuur, kuni praeguseni säilinud väärtuslik rahvaluule, omapärane usund ja muu rahvakultuur, kõigest sellest rohkesti koguni dokumentaal-seid tõestusi naabrite kirjavaras, Läti Henriku jt. kroonikais, Skandinaavia saagades, Vene ajaraamatuis, rooma, bütsantsi, araabiagi teostes jm. Mis on loomulik, kui et just see ajajärk ja need pärimused kõigi nende rahvaste juures said uuestisünni tähtsaimaks vaimseiks kaastegureiks, tõelisiks jõud-ideedeks. Kui neist ainult saadi teadlikuks. Ja see on siinse muinsusromantika peateene.

Meil enamasti ei olda küllalt teadlik, k u n a s juba algas meie rahvuslik muinsusekäsitlus. Ühelt poolt liialdatakse ikka veel rahva s u u s õ n a l i s e l t säilinud mälestuste hulka ja täpsust meie muistse iseseisvusaja kohta, kuigi nii mujal kui meilgi on peagu vastuvaieldamatult tõestunud, et suusõnalisel teel rahva mälu ei jaksa säilitada mingeid konkreetsemaid ajaloolisi tõsiasju kaugemalt, kui ühe või kõige rohkem kahe-kolme sajandi takka. Teiselt poolt arvatakse, nagu oleks kogu meie rahva „kuningapoja-päritolu“ avastanud ja meile ka „ajaloo andnud“ ainult ja alles Kreutzwald (ja Faehlmann).

Unustatakse, et juba Schultz-Bertram oma kuulsas Kalevi-
poja-kõnes a. 1839, kõneldes rahvale „eepose ja ajaloo“ andmisest, millega rahvusteadvuse äratuseks „kõik“ olevat võidetud, jätkas: „Teise [s. o. ajaloo] jaoks on materjale juba küllalt olemas.“ Ja tööpoolest ulatub Muinas-Eesti meeldetuletus ja rahvus-sotsiaalne kasustus tagasi juba vähemalt XVIII saj. lõppu. Tõsi küll, selle süünd oli meil viibinud palju kauemini kui näit. Soomes, kus Rootsi suurusaja rahvuslikule eneseülistusele ja muinsuse idealiseerimisele vastukaaluks D. Juslenius juba 1800-ndate a-te algul üsna paraadkujul püüdis kilbile tõsta ka soomlaste kuulsat päritolu ja muinassuurust. Meie võõrapärane intelligents tundis end ka Rootsi ajal ikka veel nii kolonistina (või muidu täitsa võõra ülakihina), et ta isegi lokaalpatriotismist aetuna ei püüdnud hinnata ka siinse pärisrahva muinsust. Ümberpööratult, kogu maa ajalugu pidi esile tõstma ainult „kultuurikandjate“ vallutustöö tähtsust ja ühtlasi liialdama pärisrahva m e t s l u s e toonitamisega.

Kuid juba meie varasema v a l g u s t u s a j a inimesearmastus oli, mis ühe hoobiga ka meie muinsuse laskis paista sootuu es ja eredas valguses, et seda ühtlasi kohe ära kasustada rahva sotsiaalse seisundi parandamise propagandaks.

Viimase alustaja ning peaesindaja Baltikumis oli teatavasti Garlieb M e r k e l. Äratatud Locke'i, Pope'i, Rousseau', Herder'i jt. inimesearmastusest ja primitiiv-oludegi vooruste mõistmisest, näib tema olnud esimene, kes (*Liivimaa esiajas*) avab ka meie muinsusest kõnelevad vanad kroonikad suure s ü m p a t i a g a maa seni poolinimestena põlatud pärisrahvaste vastu. Nii jutustab ta edasi ka need (ja koguni eriti need) teated, mis kujutavad nende rahvaste minevikku ta heledamast küljest, nende muistsest jõust, kombeist, kultuurist — kõigest sellest, millest senised ajaloolased olevat tahtlikult vaikinud, sest et „igapähele neist oli peajasjalikult tegemist ainult tema rõhujate tegudega ja

Saksa röövliriigi saatusega“ (Vorrede). Nii äratatakse uuesti mälestusse soome soo ja eestlaste muistne iseseisvusaeg kogu oma suuruses, mis tal säilinud andmete põhjal üldse võimalik anda. Tacitus, Bremeni Aadam ja Saxo, Hiärn, Läti Henrik jt. astuvad ette tunnistajatena. Ja asitõendistena kõnelevad nii Thorer Hunt'i nähtud permlaste kuldne ja kalliskividega chitud jumalakuju kui ka eestlaste Varbola maalinn oma vägevate jäänustega, Rootsi pealinna, eestlaste hävitatud Sigtuna varemed jne. Skandinaavia sõjasangarid, kes ühtlasi olid ka „suurepärased luuletajad“, kuulsaim neist „sajakäeline Stärkoder“, kes ise enda tegudest järelepõlvele laulnud ja kes Saxo teate järgi olnud sündinud eestlane, „soomlaste Orpheus, Väinämöinen“, Taara austuse hiie-mägi Virumaal, muud Läti Henriku teated ja Merkeli enda kujutlused — kõik liituvad ühiseks pildiks muinaseestlaste vahvusest ja kultuurist. Senised metslased on äkki muutunud otse kultuurrahvaks, kes lähedal kreeklastele „enne nende suuraega“, ning senised „kultuurikandjad“ võõrad on äkki osutunud ise „röövliteks“ ja „barbariteks“¹⁾.

Kui kunagi, siis siin kõige ootamatumalt on kerjusele näidatud, et ta on kuningapoeg! Ja kuigi ehk seda veel polnud kuulamas ükski eestlane, kuulati seda hoolsamini pärast: kogu järgneva sajandi eestilik muinsuskäsitlus läheb Merkeli poolt alustatud suunas. H. Jannau laiendab selle kuulsusrikka muinasilma kujutust²⁾. Faehlmann ja Kreutzwald ammutavad siit endile nii teadmisi kui usku. Jakobson algatab sellega oma sütitustööd oma esimeses „isamaa kõnes“, Kuhlbars, Koidula, Reinwald jt. luulendavad edasi seda „Kungla“ ideaalpilti, Bornhöhe, Saal jt. kannavad selle laiadesse massidesse. Merkeli kaudu hakkab Muinas-Eesti pärand viimaks ometi uuesti jõudma ta pärijate kätte — vähemalt jõuduandva mälestusena. Ja kui kellegi, siis Merkeli kaudu on voolanud Eestissegi ajajärgu rahvaarmastus kui ka rahvusearmastus, rahvakultuuri austus, muinasaja heroiseerimine ja juba osalt muinasluulegi kasustamine selleks, ühe sõnaga — pea kõik need tendentsid, mis alles enam kui pool sajandit hiljemini viisid meie esiromantikale, ms. ka *Kalevipoja* sünnile.

Sest Merkel ei algata mitte üksnes eesti muinasaja-suuruse meeldetuletamist, vaid algatab ka selle imestleva tundetooni,

1) G. M e r k e l, *Wannem Ymanta, eine Lettische Sage*, Leipzig 1802, Vorwort.

2) Rosenplänter'i Beiträge XIX, 1828, Über die Grund- und Ursprache der Ehsten. Inland 1837, veerg 585 jj.

millega sellesse suhtus kogu järgneva sajandi eestlus, ja see oli tähtsaim. *Ossiani lauludest*, Saksa bardide „hiiringist“ jm. lähtunud minevikutunne kohastus nii Eestigi oludega. Nii näit. kujutades eestlase mehisust, rahvuslikku uhkust, meelekindlust ja truudust, jätkab Merkel:

Niisama vankumatu truudusega peavad nad kinni oma usust, muinaslugudest, vanust mälestusist ja pühist paikadest, mida õnnetute aastasadade laastav vool neile veel alles jätnud. Neile varemeile, nagu maha jäetud pime Ossian oma kaljuseinale end toetades, kuulatavad nad kurjade, kurbade aegade ja väiklaste inimeste keskel üles õhukodade poole, kust neile lahkunud isade hääled tasa nagu tuule kohin kaugelt kõrvu sosistavad troosti nende viletsuses. Auväärt õigeusklikud isandad! ärge pange mulle pahaks, et ma seda nimetan kiiduvääriliseks, mida teie kõuesõnad ammust ajast on asjatult püüdnud hävitada. Kus teie näete jäledat kurivaimu, silman mina kaeblik-sõbralikku kaitsevaimu. Önn sellele allarõhutud rahvale, kellel veel on rahvuslikke pühadusi ja õpetusi, mida ta võib austada ja mida ta tõesti veel austab! Ainult visa kinnipidamine isade kujutusviisist — iga muu pändusosa riisusite ju teie ja teie selt-simehed — ainult see oma arvamiste iseseisvus: see on see, mis alal hoidis selle vähese iseteadvuse, selle kahjuks nii vankuva iseseisvuse, mis üksi veel võib teha eestlast paremale saatusele kõlblikuks ja parema saatuse vääriliseks.

Järgneb filipika muinsust hävitada tahtvate kiriklaste vastu:

Ebausklik, kes on seda? Eks muidugi igaüks, kes ilma põhjusteta, millega lepiks katsetav mõistus, peab tõeks seda, mis üldiste mõistete järgi võimatu. Dogmaatikud, ortodoksid! Kas kõlbab teil manada ebausku? Teil, kes kõik ilma erandita olete petetud lollpead ehk silmakirjateenrid leivakannika pärast? — Oo, kui eestlased kord teie ebausku paremaks peavad sellest ebausust, mis nad pärisid oma isadelt: siis, siis on teie töö tehtud, nad teenivad peaaegu äragi olla orjad.

Veel pole lugu nii kaugel. Veel lehvivad nende seas muinasaja mälestused kõrvast kõrva ja valavad kahvatut, aga siiski kaunistavat nõidusläiget neile nii kurvile esemeile nende ümbruses. Nende mälestuste tõttu ümbritsetud romantilisist kujutlustest vaatab eestlane seletatud pilguga parema ilma poole ja vajub seejuures magusasse ümbritseva viletsuse unustusse. Nende mälestuste tõttu rändab ta ikka veel vaimude keskel, mis kerkivad tumedaist hiitest, veest, tulest isegi, ja haudadest, et olla tema viletsuse kaastundlikud tunnistajad ja tihtigi seda nägematult kergendada.

Ja muistsete pühapaikade austusest edasi:

Tarretund õigeusk pahandab, et mäed, kivid, allikad end ei lase hävitada, aga maailmakodaniku õrnemalt tundvale südamele on need paigad auväärilised, pühad kui reliikviad, mis ahastavaile vaeslastele alal hoiavad hella isa mälestuse. Neid nähes mälestab eestlane üleva tunde, et ta on nende vabade meeste järeletulija, kes kord vapralt vastu panid samadele barbaaridele, kelle jalge ees ta nüüd lamab, — tunneb seda kahekordse õnnejoovastusega, kui tal õnnestub hiilida peitu üksindusse ja isaisade tammepuude varjus teha sedasama, mis tema isaisad tegid kord säälsamas³⁾.

3) *Die Vorzeit Liflands*, II rmt., IV ptk., lk. 265—268. Tõlge osalt J. Tombach'ilt.

Eks ole, see ei kõla mitte üksnes nagu Faehlmann ja Kreutzwald, see on vahest ägedamgi? See on tundmuslikum, pateetilisem, lähem oma saksa ja inglise eelkäijaile, aga ühtlasi mõjuv tõsidusega, mis andis sellele muinsusleinale rahva tõeline saatus.

Aga mitte ainult Põhja „peremeesrahvaste“ muinasaega tutvustada ei tahtnud Merkel, vaid seda elustada ka ilukirjanduslikult, jälgides siingi oma eelkäijaid Läänes. See sünnib ta muinasromaanis või õieti Ossiani-laadilises proosapoeemis *Wan-nem Ymanta, eine lettische Sage*. Kui vähekriitiline see muinsusluulend on, näitab juba seegi, et nii puhtalt liivipärane tiitelheeros Ymanta on tehtud lätlaste juhiks, kui ka palju muid seiku. Aga mitte see pole tähtis, vaid teose ideoloogiline ja kirjanduslik laad. Oma rahvusliku muinsuspaatosega on viimane õige lähedal ühelt poolt *Ossiani lauludele* ja muile Lääne eeskujudele, teiselt poolt *Kalevipojale*. Kuid sellest pikemalt mujal.

Ideoloogiliselt aga seegi teos on kõige otsemal kujul propagandistlik. Juba algul seisab koos pühendusega Aleksander I-le ka „leekiv soov“, et see kaotaks Liivimaa orjus-ikke, selle „türanivaimu häbimärgi“, mille „fanaatilised välismaa röövsalgad“ rahvale peale surunud. Otsekui tõestusmaterjalina järgneb sellele kujutus Muinas-Liivi kultuuri kõrgusest. Ja isegi teose eepilises osas ilmuvad vahel (unenäos) näitelavale luukered, kes paluvad halastust — Aleksandri!lt!

3.

Peatusime pikemalt Merkelil, sest tema osa meie muinsusromantika sünnis seni pea üldse pole valgustatud, ja teiseks seepärast, et tema juures kõige selgemini on väljendatud ka selle suuna sotsiaalne ja rahvuslik rakendus. Hiljemini, tsensorivärvate üha kitsenedes, võis viimastest kõnelda palju tagasihoidlikumalt ja kaudselt, eriti rahvale endale määratud tõis. Kuid nende tegelik mõju oli ometi samasihiline ja veel palju suurem. Selle tähtsusest oleme küll vist juba kõik teadlikud.

Merkel andis siiski ju ainult alged, osutas allikad ja sihid, n. ö. raami; selle elava sisuga täitmine tuli alles aastakümned hiljemini, ja juba enamasti eestlasilt enestelt. Suurt sisulist lisa tähendas teatavasti Kr. J. Peterson'i tõlgitud „Soome mütoloogia“. Mitte ainult, et soome muinasusu tundmine tõepoolest aitas paremini kujutleda ka temaga sarnanevat eesti oma. Just sellest paigutisest sarnasusest järeldas (osalt õigusega) juba Peterson ja veel enam tema järglased, et eesti-soome muinasmaailm on õieti ühine, et Soome andmeist iseendast võib oletada umbes

samasuguste usundi- ja luulekujude kunagist tundmist ka Eestis. Ja sellel n. ö. ühissoomelisel hüpoteesil põhjendabki suurel määral see Faehlmanni kui ka Schultz-Bertrami ja Kreutzwaldi vabadus soome ja eesti ainete ühteliitmisel, mille kohta nüüd kipume tarvitama „võltsimise“ rasket sõna. Õigupoolest on siin siis tegemist ainult natuke eksliku teadusliku alusega, mis tolle aja kohta arusaadav. Ja teiseks — luuletajaile ning filosoofidele omase loova ümbertõlgitsemisega, mis rahvapärimestes antud dispositsioone süvendab ja välja arendab. Muidugi toodi sellega sisse ka rohkesti subjektiivseid elemente. Kuid see eksimus meie (ja osalt ka möödunud) aja teaduslikkuse nõude vastu ei suuda kaugeltki tühistada nii saadud tagajärgede rahvuslikke, kultuuriloolisi ning, lõppeks, esteetilisi väärtusi. Meie aja kriitikuile aga ikka nagu paistaks silma ainult ja eriti see eksimus, mitte aga selle positiivne tähendus.

Teaduslik, s. o. passivistlikult vaatlev arutlus võib sageli loiustada meie elu- ja rahvustunnet, nii et mitte küllalt ei nähta, kuivõrd nende kahe-kolme mehe töö siiski on elustanud ja õieti kasustanud seda Muinas-Eesti pärandit, mis tol kriitilisel ajal osutus meie ainsaks ajalooliseks võitlusabinõuks, et tõestada eestlasegi eluõigust ja kultuurikõlvulisust. Teadusliku rahvaehtsuse nõudega harjunud, ei tule meile meeldegi arvestada, kui palju need mehed oleksid eesti rahvale andnud väärtusi, kui nad oleksid kogunud ja avaldanud ainult täpsaid rahvapärimeste — kas või foneetilises transkriptsioonis! Nüüd on meil igast tähtsamast laulu- ja proosatraditsioonist kümneid, kui mitte sadu ja tuhandeid teisendeid, nii et neid keegi ei jaksa läbivi lügeda. Kuid ükski neist, võib-olla aga ka mitte kõik kokku ei oma sellist äratavat ja julgustavat mõju, nagu oli neil muinsusromantikute uusloominguil meie rahvuslikusse uuestisünnisse.

Palju rohkem on kahetsetav, et nad seejuures veel ena m ei osanud näha meie rahvaluule tõelisigi kaunidusi, veel enam ei osanud rahva dispositsioone edasi arendada — millises tahes „võltsingus“, kui see ainult oleks olnud kunstiliselt väärtuslik! Kuid võib-olla siis poleks neil olnud seda rahvaehtsuse ausära ja mõju. Ja peame ometi hindama, et ka „Koit ja Hämarik“, „Loomine“, „Vanemuise lahkumine“ jne. on hingestatud nii kõrgelennuliseks luuleks, nagu meil neid rahvapärasteist aineist hiljemini on loodud mitte just väga rohkesti. Ning olgu *Kalevipojal* nii mitu-setu puudust kui tal ongi, ta oli ja on ometi

kümme korda mõjukam ja väärtuslikum kui need juhusliku vormiga, katkendlikud või puht-informeerivad seletussaagad jt. rahvaained, mis olid ta aluseks. Mis rahvasuus oli ainult dispositsionaalselt, see on siin ometi välja arendatud täie selgusega: kadunud Muinas-Eesti sümbolkuju, teoorjade mälus teomehelise välimuse ning tegumoe omanud, kuid ometi kuningas, iseseisva talupojarahva tüüpiline esindaja, tugev, vabadusearmastaja, vapper ja ausameelne. Ning just sellisena ta ongi mõjunud ärkavasse talupojarahvasse ja tema juhtidesse.

Igal juhul on vale üks seisukoht, mille kord leiutas ühekiülgsest estetistlik arvustus ja mida nüüdki veel uued kirjanduslood takkajärgi korrutavad: nagu poleks Kreutzwald suutnud oma Kalevipojast teha „ideaalset rahvuskangelast“! Tavitseb ainult vähegi ligemalt tutvuda eeposega ja ta saamislooga, et näha: ta pole seda tahtnudki teha! Ta ei tohtinud seda teha, sest kogu ta arvustus ja ümbrus nõudsid temalt rahvapärast eepost; päris vabalt kujundatud töö, poleks olnud pooltki seda rahvuslikku ega ajaloolist mõju, mis oli praegusel. Ja niipalju maitset oli Kreutzwaldil ometi, et ta nende rahvapäraselt robustide jõuvägilase joontega ei liitnud mingi lakeeritud „ideaalsangari“ suurepärasust. Just ümberpööratult, ta hilisem ümbertöötus on kõik juhitud sellele, kuidas oma hiiglapoega teha ka vaimult rahvalikumaks, pikaldaselt mõtlevaks ja looduslapsena kire- ning meeoleolu-inimeseks. Tõsi küll, sellega tuleb temasse paiguti väiksemaid sisevastuolusid, kuid peajoon-tes ometi ka tusedamat elu, millist ta vajas kogu „veel lapsepõlves elava“ rahva võrdkujuna.

Ning just nii maalähedasena sobis ta ühtlasi ka tole uuestiärkava teorahva enda esindajaks — kuid nüüd juba ümberpööratud arengujärjekorras: mitte kui teomehestunud kuningas, vaid kui teomes, kes uuesti võitleb endale kätte kuningluse ja iseseisvuse. Nii on Kalevipoeg kogu aja olnud oma ideoloogiliselt iseloomult õieti tulevikku projitseeritud vahest rohkemgi kui minevikku. Ja on väga iseloomulik eksimus, et tuntud lauset „Kaugelt näen kodu kasvamas“ juba ammu on hakatud mõistma mineviku asemel tulevast uut Kalevite kodu tähendavana. Kui ehast kõneldi, tuntu koitu — kuni tuligi koit.

On muidugi liialdus öelda, et ainult *Kalevipoeg* oleks „eesti rahva loonud“ seni nimetu „maarahva“ hõimudest — see protsess kujunes muidugi saja teisegi teguri tõukel. Kuid igitahes täitsa samasugune liialdus on arvata, nagu oleks *Kalevipoeg* olnud ainult juhuslik vahutükike muude majandus-sotsiaal-

sete jõudude tõmbel voolaval arengujõel. Isegi lipp tegelikult mõjub hulljulges rünnakus teinekord enam kui pool rügementi, sest et ta ka poole harvemaile meestele annab kahekordse hoo ja endakindluse. Kõnelemata siis sellisest idee jõust, mis andis kogu see uuestielustatud Muinas-Eesti oma jumalate ja vägilastega. Sellest peale kogu see muinasmalev marssis poegade kõrval ja julgustas neidki nende ülejõulises ründluses. Pandagu tähele muinsusromantika osa kas või ainult Jakobsoni töis, esimeses isamaa-kõnes, *Väikeses Geografias* jm., Reinwaldi Kalevi-poja-brošüüris, Hurda *Vana Kandle* sissejuhatuses jm., — Kunderi, Veske, Bergmanni, R. Kallas'e, Reiman'i jt. töis ning sõnavõttudes. Kõnelemata sest inspireerivast mõjust, mis tal oli kogu selle poolesajandi lüürikasse ja hiljemini ka jutukirjandusse. See on, mida peame arvestama *Kp-ja* tähendust uurides, mitte ta ainete edasiarendusi, mis on vähesed, või ta stiili mõju, mis on kahtlase väärtusega.

Mitte asjata ei kustutanud klassivõitluse alusel töötav tsenzor juba alguses (1853) *Kalevipojast* kõik sõnadki tolle muistse vabaduse kohta: talupoeg, hull, hakkaks ju seda kunagist „õnne“ ja „ilu“ tagasi nõudma ka nüüd! Hiljemini lepiti nende sõnadega küll lootuses, et teos on määratud intelligentsile ja et talupoeg sest rahvasasjast üldse aru ei saa!⁴⁾ Kuid eksitigi. Mitte asjata ei hoiatanud ka Kreutzwald ise, teatavasti rahvuslikult mitte just radikaal, *Kalevipoja* rahvaväljaande eessõnas otse pastorlikult: „Seepärast oleks suur rumalus, kui kedagi [= keegi] pimedat ebaisu aega täna päeval ülemaks tahaks kiita, kui seda, mis tal praegu käes on“⁵⁾. See ei takistanud ometi varsti Kuhlbarši laulmast just „Kungla rahvast“ kuldsele ajale ja „mäelt vaatavaist“ kuninglikest vanemaist —

peas neil paistvad pärli kroonid,
võidu laulud kõigil suus.

Kuigi see ülalt vaatavate vaimude pilt põlvnes õieti Ossianist ja „kuldseid kandleid palmipuus“ võib-olla juutidelt Paabeli vangipõlves — kajastas see ometi ühtlasi ka seda ürgjõulist ajaloo mütiseerimise tarvet, mida tundis see vangisvaevlev Ossiani-rahvas. See oli kui joovutav vein, mis küll mõne pühapäeva-rahvuslase (enamasti hiljemini) ajas lihtsalt

4) Vt. K. T a e v, Eesti kirjandus kitsas väravas. Ülikooli auhinnatöö 1934, käsikiri.

5) On andmeid, mis seda eessõna lasevad pidada osaliselt Schultze-Bertrami skitseerituks. Ja ehk on Kreutzwald siin diplomaatlikult tahtnud kõrvaldada ka kallaletunge pastoritelt.

„pummeldama“, kuid tolle aja võitlushoos mõjus ometi kõigepealt ergutavalt ja julgustavalt. Endasugestiooniks, et see eesti „mehemeel“ polnud „veel“ surnud, aitas ju määratumalt kaasa, et teda vähemalt kord oli nii palju, ja et meie tammikuis „ennemuistsete tuulte“ „kange hääl“ nüüdki veel kestab.

Kui kunagi meie kirjanduses on olnud „elulähedast“ kirjandust selle sõna funktsionaalses, elu ja kultuuri teemalise tähenduses, siis oli seda küll ka see muinsusromantika, kuigi ta näiliselt nii „elukauge“. Elu on aga kõigepealt siiski ju tundelis-tahteline kompleks ja sellele kõige lähem see luule, mis suudab rahuldada selle tarbeid. Ning mis puutub rahvuslikku ja sotsiaalsesse võitlusse, siis olid sealgi tähtsaimad ja vajalisimad just teadvus, tahe ja julgus, ning parim ja eluvajalisim luule see, mis levitas ja sütitas neid.

Muinsusromantika, nii mõnelgi maal ja ajal vaid masside uinutusvahend ja oopium, oli tol ajastul tõesti meie mõjukamaid vaimseid relvi rahvussotsiaalses vabastusvõitluses.

4.

Rahvaste arengus näivad vahelduvat ja korduvat romantilised, s. o. sissepoole, minevikku, sügavusse, vertikaalselt orienteeritud ajajärgud, ja realistlikud, s. o. väljapoole, olevikku, välispidisele ümbrusele, horisontaalselt sihitatud ajastud. Mõlemate juhiks on püüd pääseda kontakti üleisikuliste suurustega, kes jõustaksid ja vaimustaksid, kelle tahte ja töö jätkamine või kaasategemine annaks väikesilegi üksikpingutustele resonantsi ja nõrkadelegi üksikisikuile üle nende enda elu kestvat elumõtet. „Vertikaalseil“ ehk romantilisil ajastuil on selleks kontaktiandjaks „isad“ ja nende „igavene“ tahe, kestvas põlvede vahelduses püsinud idealiteedid, jumal, õigus ja headus, „isade usk“, mis tuleb teostada omas elus ja anda edasi poegadele. „Horisontaalseil“ ehk realistlikel ajastuil astub selle jumala asemele üksiku elu pühitsejaks ühiskond oma oleviku nõuetega, sihiks peamiselt otseväärusliku „maise“ hüveolu, sageli ka ainult hetkenaudingu võimaldus, kuigi mitte ainult endale, vaid „võimalikult paljudele“, mõeldud peamiselt ruumis, kas või ülemaailmselt.

„Vertikaalsed“ ajastud ja mõttesuunad on oma iseloomult usundlikud, „idealistslikud“, ja rahvuslikud, horisontaalsed ajastud aga enamasti positivistlikud, otsemalt sotsiaalsed ja kosmopoliitsed.

Mõlemal on oma suured kultuurbioloogilised ülesanded ja loovad funktsioonid, mõlemal ka oma nõrkused ja kidunemisvõimalused. Tervikkultuur peab olema niihästi kollektiivne kui ka kestev, s. o. igavene võimalikult laias ulatuses. Spetsialiseerudes kas ajalise või ruumilise „jumala“ ja kontakti väärtustele, ollakse hädaohus unustama teist poolt.

„Vertikaalsete, romantiliste, idealistlikkude“ ajastute tavalisim viga on unustada välistegelikkus, hakata kõnelema „igavestest väärtustest“ ka väljaspool tegelikkust, väljaspool inim-sugu, üldse väljaspool nende väärtuste realiseerimist. „Realistlikkude“ mõttevoolude degeneratsioon algab nende „igaveste väärtuste“ objektiivsuse eitusega väljaspool üksikisikut. On hävitavamaid hedonistlikke valeõpetusi, et (ü k s i k-) inimene on kõigi asjade mõõt, on aga saatuslikumaid eksitusi otsida seda mõõtu ka väljastpoolt inimkonda (ühiskonda) ja selle kestvaid elu- ja kasvuvajadusi. Siis muutub „hingeõndsus“ (mis on reaalse „elujumala“ tahte tegeliku täitmise tasu) ja selle taotlus müstilis-passiivseks „taevaskäimise“ igatsuseks, subjektivistlikuks hetkenaudinguks. Ja romantiline idealiteeditaotlus ainult „romantiliseks ilutsemiseks“ fantaasias ja fraasides. Nii umbes kujunes see XIX sajandi lõpukümnetes ka meie intelligentsi ja kirjanduse rahvusromantikaga.

Rahvusromantiline ideoloogia oli iseendast juba s ü n t e e s kristliku igavikutaotluse ja reaalteadustega põhjendatud valgustusaege sotsiaal-utilitarismi vahel. Ta sündis Lääne-Euroopa suurest „romantilisest“ kultuurikriisist XVIII sajandi lõpul ja XIX-nda algul, kus „kosmopoliitne“ utilitarism oli tegelikult viinud juba äärmise hedonismi, egotismi ja anarhiani, vararomantiline klammerdus endise katoliikliku igavikumõtte külge osutus aga pikapeale võimatuks.

Metafüüsilise ja tõestamatu kristliku Jumala, ebamäärase ja seetõttu vähekohustava Inimsuse asemel leiti uus sünteesjumal Rahvusest, kelle pärimuslikud vormid konkreetseina võimaldasid üleisikulist laiumist nii minevikus ja tulevikus kui ka olevikus, kelle käsud olid selged ja võrdlemisi selgelt põhjendatud. Peamiselt selle „rahvusjumala“ juhtimisel arenes Lääne-Euroopa XIX sajandi esimese poole loovkultuur, kaldudes siis aga uuesti enam kosmopoliitse utilitarismi poole sajandi teisel poolel ja XX saj. algul. Maailmasõda, majanduskriis ja fašistlik liikumine on selle arengu uuesti pannud kulgema tagurpidi. Ja nüüd oleme mitmes suhtes jälle tagasi jõudnud Püha Liiga aja olu-

desse, kui mitte keskaega, igatahes romantilisse, „vertikaalkon-
taktiga“ ajastusse.

Endise rahvusromantika viis kidunemisele peamiselt ta „ho-
risontaalse orientatsiooni“ nõrkus, ta (loodus-) teadusliku elu-
tundmise ja konkreetse sotsiaalprogrammi puudulikkus. „Rah-
vus“ suudab uueaegset kultuuritahet („jumalatarvet“) rahuldada
ainult siis, kui 1) teda ei asetata liiga teravasse vastuollu üld-
inimsuse resp. kristluse nõuetega (šovinism), ja 2) kui tema
ideaalid tõesti seotakse kogu rahva eduga, s. o. sotsiaalsu-
sega või sotsialismiga. Eriti viimast ei suutnud ega tahtnudki
teha sotsiaalselt eesõigustatute ja seetõttu ühiskondlikult konser-
vatiivsete kihtide rahvuslus ja kutsus nii iseendast välja reaktsi-
ooni, eriti rahva teiste kihtide esindajate juures. Ja seal, varsti
arenedes teise äärmuseni, peeti tarvilikuks üle parda heita
kogu varem rahvuslik elukäsitlus.

Nii sündis see Lääne-Euroopas ja peajoontes umb. samuti
viimaks ka Eestis, kuigi meil olud ja vahekorrad olid mitmeti
teissugused. Iseloomustab ju meiegi rahvus- (ja siis ka muins-
sus-) romantika allakäiku, et teda esindavad kihid ja isikud
muutuvad alalhoidlikeks nii sotsiaalselt (jõukam linnakodanlus)
kui ka vaimselt (vrd. pastorite suur enamik meie „viimsete
muinsusromantikute“ hulgas!). Mis kord oli kogu rahva ühis-
kondlikkude nõuete ajalooline põhjendussümbol, sellest jääb
järele ainult „Martin Lipu mulin, muistne eesti vöökir“.

Õnnetul viisil näikse see langevat ühte aga ka selle mõtte-
suuna puhtisikulise koosseisu keskpärasusega, vähemalt mis puu-
tub ideoloogiliselt ja esteetiliselt loovasse alasse. Sotsiaalselt oli
ju meie sajandivahetuseaegne noor kodanlus ise veel küllat surve-
alune ja siis revolutsiooniline, veel tugevasti seotud maa (jõuka-
ma) talunikukihiga jne., nii et ta küllalt oleks võinud arendada
sügavamat ja sotsiaalsemat rahvusideoloogiat, mis oleks jaksanud
uut sisu anda ka rahvuslikule muinsusromantikale kunstide alal.
Soomes näit. oli 1880-ndate aastate naturalistliku ühiskonnakrii-
tika valitsus kirjanduses üsna episoodiline, millele juba
1890-ndate a-te algul järgnes uus sotsiaalselt ja teaduslikult sü-
vendatud rahvusromantika ajastu väga loomisjõuliste Noor-
Soome kirjanikkudega nagu Aho, Eino Leino, S. Ivalo jt. ees-
otsas. Selle tagajärg oli mitte ainult ideoloogiliselt ühtlase ja
tugeva rahvusliku intelligentsipõlve kujunemine, vaid ka rikka-
lik kogu rahvusliku muinsuse elustusi kõigil kunstialadel. Eriti
selle suure ajajärgu (umb. 1890—1910) teenus on, et veel prae-
guseski Soomes kontaktitunne minevikuga on palju elavam ja

kultuursem, kogu uueaegnegi kultuurilooming n. ö. traditsiooni-päraselt palju rahvuslikum ja siis ühtlasi rahvalähedam (kuigi siin viimasel ajal juba ei puudu tardumistunnused).

Meie esimene muinsusromantika kõrgeaeg möödunud sajandi keskel täitis oma ühiskondliku kohuse, andis selle, mis tookordsete siinsete vahenditega võis anda (*Kalevipoja* aineist teist *Kalevala*-taolist asja teha oleks ju olnud absoluutne võimatus). Mis aga puutub soome muinsusromantika teise õitseagega, siis jäi selle vaste meil peaaegu üldse tulemata, sest vaevalt võime seks nimetada meie „Väike-Maarja Parnassi“ jt. järeloomantikute rohkeid katseid sel alal.

5.

Siiski ei puudu teatava muinsusromantika teine, uusromantiline järk ka meil, kuigi see tuli palju hiljemini. Noor-Soomega võrreldes ligi 20 aastat hiljaks jäänud Noor-Eesti sünnib veel traditsionaalse „Vanemuise kandle“ ja teiste paljulubava sünteesi tähiste all (vrd. *Elu tule* mitmed laulud, F. Tuglase „Jumalate saar“ jt.). Näib, nagu noorsoomlaste õpilasist kujuneks viimaks meilgi uue kultuurrahvusluse liikumine, mis uuendaks vanade käes verevaeseks jäänud sidet „rahvuse“ ja „rahva“ vahel kui ka kontakti esiisade elutahte ja loominguga.

Suuremas ulatuses jääb see küll tulemata. Liiga tormiline on kauaviibinud kriitika, liiga kõdunenud pool sajandit uuendamata seisnud „vanemuislikud“ positsioonid — ühinemise ja uuestiloomingu asemel ähvardab uus aeg kõik endise ära pühkida üldse, alustada kõik uuesti vundamendist peale. Sajandi teine aastakümme tähendab selle voolu võidukäiku — selgelt n. ö. „horisontaalses“ tundesuunas, kuni see paiguti ka siin viib teatava subjektivistliku nihilismini.

Teise ja kolmanda kümnendi vahetusel on nii jõutud mitte ainult „euroopalise kunstitasemeni“, vaid mõnede juures ka pea täielise kontaktikaotuseni üleisikulisega, mitte ainult rahvusliku traditsiooniga, vaid üldse üleisikuliste väärtustega, avaliku sõjani nii kodanliku seltskonnaga kui ka marksistliku proletariaadiga, lõppeks ka üksteisega ja — iseendaga.

Kuid selle arengusuuna kõrval ei puudunud sünteetilisem reformitaotlus, mil tunduvad teened ka meie muinsuse elustuse alal. F. Tuglase poolt toonitatakse „saksaliselt“ patriootilise rahvusromantika asemel tõupärase kunsti vajadust, mainides eeskujuks *Kalevalat* ja rahvaluulet. Ja selles suunas on taot-

lused eriti 1910. a. järel õige intensiivsed. Kõnelemata mitme vanema kirjaniku töist sel alal (A. Haava *Põhjamaa lapsed*, Kitzbergi *Libahunt*, F. Karlsoni *Kalevipoeg ja Sarvik*, J. Lõo *Nägemised* jt.), ka nooreestlasist on näit. V. Ridalal olnud otse rahvusromantiliselt elav minevikuhuvi. Selle tulemuseks luule alal on senisest sootu tõepärasemad, rahva- ja vormiehtsamad muinaspoemid (*Merineitsit*) ja ballaadid. „Merikuningates“ vilksatab seejuures ka veel muinsuse heroiseerimise tunnet, kuidu on see minevikunägemus enamasti õige parnaslikult jahe, ehk natuke tardunudki. Eht muinsusromantiliselt, kuid juba subjektiiv-estetistliku elamus kultusega elustatakse Tuglase „Maailma lõpu“ ja A. Tassa mõne novelli muinsusekujutused. Juba enam Vana- kui Muinas-Eesti ilmapiirist võetud, kuid seda elavamalt uuesti loodud on Suitsu *Lapse sünd* ja mõned tunde laulud.

Kõik see nooreestlaste looming pole ju vist taotlenudki muid sihte peale puhtesteetilise elamusvärskuse ja ainulaadsuse. Kuid sellest hoolimata seob aine ja paiguti ka pärimuslik stiil sellega ilmsed rahvuslikud lisaväärtused, mis teevad need teosed kodusemaks ja huvitavamaks muist ning ühtlasi aitavad elustada nüüdisaja kriitilisele maitsele vastavat ajaloolist teadvust. Sündinud küll enam isiku- kui rahvusromantilisest minevikusuhtest, kergendavad nad ometi ka kontakti meie esivanemate hingega.

Pärast pikemat vaheaega ja mitmeid metamorfoose puhtsubjektivistliku ja ainult olevikku sihitud sotsiaalorientatsiooni kaudu on käesoleval kümnendil uuesti jõutud meie kaugema mineviku käsituseni, mida selle rahvusliku seisukoha ja soojalt tundetoonilise suhtumise tõttu peaaegu võiks nimetada rahvusromantiliseks; nii Adsoni *Toomapäev* jt., mõni Hindrey novell, Metsanurga *Ümera jõel*, kõnelemata soomlaste Karma *Lembitust*, A. Kalda paljudest töist, Ridala ja Underi rohkeist ballaadidest. Kuid selle suuna peapüüdeks on ometi mitte niivõrd muinsuse idealiseerimine (ei esteetilises ega rahvuslikus suhtes) kui ajaloolise tõe kujutamine, ja seepärast on talle lähem juba mingi sünteetilise ehk positiivse muinsusrealismi nimetus. Uut tõelist rahvuslikku muinsusromantikast selle kriitikatu idealiseerimispiüetega võime leida vahest ainult taarausuliste juures. Kuid see pole esialgu vist veel suuremat viljastanud meie luuleloomingut.

Ning lõppeks: milleks oleks nüüd enam vaja mingit erakordset muinsuseheroiseerimist? Meie ei usuks ju niikuinii enam oma põlvnemist pooljumalaist — et eestlane aga on kultuu-

rikõlvuline ja samaväärne teiste rahvastega, seda tõestab sada korda kindlamini meie nii tormiline uuestisünd vähem kui sajandi jooksul. Hitleri fanaatilised tõuteoreetikud võivad ju meist kui „finno-asiatidest“ olla nüüdki teissugusel arvamisel, kuid neid ei tarvitse võtta tõsiselt, ega muudaks nende arvamist ka mingi meie endi muinsuseüllistus. Või mida õieti tõestaks kas või see, et oleme vägagi „suurest soost“, sugulased sumer-akkadlastega või mõne India igivana kultuurrahvaga? Sellest järelduks suure soo bastardid, kes nii hiilgavast minevikust lasksid end tagasi suruda nii tähtsusetule seisukohale ja end seal hoida aastatuhandeid... Vähemal määral võib seda öelda ka XII—XIII sajandi liigse heroiseerimise kohta. Üldse tundub selline eneseupitamine iga tõsise rahvusloomusega eestlasele praegu juba tarbetu ja lihtsalt kergatslik.

Kuid kriitiline ajalooliste tõsiasjade piiridesse jäämine ei tee meiega ajal kaugeltki võimatuks mitte ainult elavat muinsuseharrastust, vaid ka selles tõeliselt leiduvate positiivsete väärtuste selgesuunalist esiletõstmist, kõigi muinasdispositsioonide kasutamist loomingus ning rahvuslik-sotsiaalses kasvatustöös.

Kõige tähtsam olevikuväärtus, mis me minevikust võime saada, on ju siiski vaid tahteline ja päriusliku elu jõu tunne: tunne, et igaüks meist jätkab üht ja sama lõpmatut eluhoogu, millest kantud esiisad oluliselt ihkasid sama mis meie, kellega me siis oleme üks nii füüsiliselt kui hingeliselt, kes ei surnud välja ega jäänud lõplikult alla ka suurimaile raskustele, kelle tahe elab ka meis, kes tahab ja suudab elada igavesti, kelle tahte vastu me siis ei tohi saada äraandjaks, vaid kelle jätkamine veel jõurikkama ja intensiivsema elu poole annab meile ka isiklikult suurima rahulduse ja õnne. Kui selle ühtekuuluvustunde tähtsus, üleisikulist jõuühtlust ja igavikku andev õnnestavus on tõesti selge minevikuainet käsitlevale kirjanikule, kunstnikule, ajaloolasele või esseistile, siis leiab ta iseendast õige suhte ka oma karmilt tõetruus faktidekäsitluses.

Ja siis leiab ta kõige tõenäosemalt ka selle „jumaliku sädeme“, selle puhtindividuaalse, loova jõu- ja ande-lemendi, mis ei puudu üheski isikus ja veel vähem üheski rahvas, ja mille väljaarendus kõige enam õigustab selle rahvuse olemasolu, tehes temagi ajaloo nagu mingi jumaluse imelise eneseteostuse müüdiks.

Ainult seesuguselt „romantiline“, s. o. tundelis-voluntaarne element on, mida ootame muinsuse kunstiliselt taaselustuselt. Kõiges muus vajame (muidugi peale puhtkunstiliste nõuete täitmise) ainult võimalikult tõepärasest, jah, otse teaduslikku muistse olustiku, muistse psüühi ning kõige selle arengu kujutust ja analüüsi. Sest selle harrastuse peasiht on õppida niihästi mineviku voorustest kui ka tema puudustest ja kõike seda rakendada oma oleviku ja tuleviku tööks. Minevikuromantika on hädaaegade ilu ja — raukade lohus. Noorele rahvale sobib pühapäevikski pigemini juba tuleviku romantikat ja — romantiliselt tunde-
pärase kaasaelamine oleviku suurtöödele (vrd. praegune Vene!).

Ainult nii hoiame ära aegade tuleku, kus välissurve või ümbruse sotsiaalne viletsus ja vaimne sumbunus sunniksid meid ainult ilutsevasse muinsusromantikasse põgenema.

